

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ГОРОХОВА ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

УДК 111.11: 316.3: 27-423.42

**СТРАХ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛ БУТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ :
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
Козловець Микола Адамович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Полисаєв Олександр Павлович,
Національний авіаційний університет (м. Київ),
завідувач кафедри соціології
та соціальних технологій;

кандидат філософських наук
Шкіль Людмила Леонідівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ),
асистент кафедри філософської антропології.

Захист відбудеться " 09 " лютого 2012 року о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40.

Автореферат розісланий " ____ " січня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Ковтун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Страх як явище суспільної свідомості є невід'ємною складовою буття людини. Вдосконалюючись у певному соціокультурному середовищі, людина, окрім необхідних знань, вмінь, навичок, переконань, цінностей, практичних настанов, отримує відповідні тривоги й страхи цього суспільства. З розвитком людство позбавляється одних страхів, натомість з'являються його нові форми.

Феномен страху в глобалізованому світі актуалізується в багатоманітності проявів і видів через низку факторів. Асинхронність суспільного й культурного розвитку, зміна біологічних та соціальних ритмів, темпоральність меж людського існування, втрата глибинного зв'язку з природою, мінливість і стрімкість життя в глобалізованому світі породжують тривогу, яка втілюється у численних страхах людини. Соціальні потрясіння, економічні й політичні кризи, екологічні катаклізми та аварії на АЕС, епідемії, терористичні акти і війни засвідчують крихкість буття людини в сучасних умовах. Сьогодні страх охоплює практично всі аспекти не лише біологічного, а й соціального буття людини, стає проблемою, з якою потрібно навчитися жити.

У новітній час вектор тривожності неухильно зміщується від страху перед природними катаклізмами та катастрофами у бік страху людства перед самим собою і тими руйнівними силами, які приховані в самій людині. У суспільній свідомості одним із індикаторів реальних і потенційних ризиків, загроз і небезпек є страх. Саме тому, в центрі наукового осмислення змін, які відбуваються на нашій планеті, актуалізується необхідність аналізу сфери розгортання ризиків і небезпек сучасного світу, індивідуальних і соціальних страхів.

Особливо значущим дослідження екзистенціалу страху як соціального феномену постає для сучасної України, яка переживає радикальні зміни у всіх сферах суспільного життя. Розбудова національної державності й становлення інституцій громадянського суспільства, трансформація суспільних структур, зміни в традиційному устрої життя і реконструкція світоглядних орієнтирів призвели до високого рівня тривожності людей, їх страху перед власним майбутнім. За таких умов важливого значення набуває здатність людини правильно оцінювати свої страхи, осмислювати причини виникнення та обирати шляхи і способи мінімізації їх негативного впливу. Виникає необхідність соціально-філософського дослідження страху як екзистенціалу людського буття. Отже аналіз специфіки вирішення цієї проблеми в соціально-філософській думці на сучасному етапі розвитку українського суспільства є актуальним.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Осмислення феномену страху знаходимо ще у теоретичних пошуках мислителів античності (Платон, Аристотель, Епікур та ін.), середньовіччя і Відродження (Августин Блаженний, Еразм Ротердамський та ін.), філософії Нового часу (Г. Гегель, Т. Гоббс, П. Гольбах, Р. Декарт, І. Кант, Б. Паскаль, Б. Спіноза,

Д. Юм та ін.). Проте майже до кінця XIX ст. проблема страху не була предметом спеціальних досліджень.

Евристичну значущість проблема страху набуває лише наприкінці XIX – першій пол. XX ст. Вагомий внесок в її дослідження зроблено представниками "філософії життя", екзистенціалізму і психоаналізу (А. Камю, С. К'єркегор, Р. Мей, Ж.-П. Сартр, П. Тілліх, М. Хайдеггер, З. Фрейд, Е. Фромм та їх послідовники). Щоправда, вони звертаються не до цілісного аналізу феномену страху, а до вивчення його окремих аспектів. Так, екзистенціалістами проблема страху досліджується безпосередньо через виявлення категорії "небуття" в екзистенціально-особистісному вимірі, а представниками психоаналізу – через ірраціональну сферу психіки людини. Чільне місце проблема страху посідає і в творчості російських філософів-екзистенціалістів М. Бердяєва, Л. Шестова.

У сучасній науковій парадигмі страх стає предметом вивчення різних наук – психології, соціології, культурології, фізіології та інших. Однак, узяті окремо, вони мають локальний, обмежений теоретико-методологічний інструментарій і вузькоспеціалізовану мету. Протягом тривалого часу проблема страху не виокремлювалась у філософії як самостійна тема дослідження, а розглядалась у контексті інших проблем. Усе це зумовлює труднощі філософського дослідження природи страху, механізмів його актуалізації й регуляції у соціальному бутті людини в умовах глобалізації.

Певний внесок у дослідження феномену страху зробили й радянські вчені, зокрема, С. Аверінцев, В. Андрусенко, В. Вілюнас, П. Гайденко, А. Захаров, С. Левицький, В. Шляпентох. Так, методологічно цінним у процесі розробки дисертаційної теми є визначення В. Андрусенком страху як іманентної характеристики особистості, яка проходить процеси соціалізації і духовного становлення (або деградації), розкриття С. Левицьким сутнісних характеристик людини через безпосередній зв'язок з феноменом страху, які стосуються як її етичної свідомості, так і виконуваних нею соціальних функцій. Проблема страху розглядається також у працях сучасних російських дослідників Є. Борового, А. Гагаріна, О. Романової, М. Савиної та ін.

В Україні предметне поле досліджень у межах проблематики екзистенціалу страху тільки формується. Воно представлене, насамперед, працями Л. Газнюк, Є. Головахи, С. Кухарського, Т. Лютого, Н. Паніної, В. Табачковського, О. Туренка, Н. Хамітова та інших дослідників. Разом із тим, власне соціально-філософського осмислення страху як екзистенціалу буття людини у вітчизняній науці не було здійснено з належною повнотою та доказовістю, незважаючи на наявну кількість робіт, що і вплинуло на постановку наукових завдань дисертаційного дослідження.

Таким чином, актуальність окресленої проблеми, її недостатня розробленість, необхідність систематизації й соціально-філософського узагальнення напрацювань у контексті аналізу феномена страху як

екзистенціалу людського буття у сучасній гуманітаристиці, а також теоретична й практична значущість зазначеної проблеми й визначили вибір теми, об'єкта і предмета дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс", НДР № 0111U000154.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексний соціально-філософський аналіз страху як екзистенціалу буття людини в умовах глобальних соціокультурних змін.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати історико-філософську традицію осмислення страху як соціального феномена і розкрити ступінь наукової розробленості теми;
- уточнити підстави смислового розрізнення та часткового отождолення понять "тривога" і "страх", "феномен страху", "екзистенціал страху";
- визначити онтологічний статус феномена страху, охарактеризувати аспекти його прояву та соціальні функції;
- виявити тенденції, форми вияву і причини соціальних страхів у контексті глобалізаційних процесів;
- окреслити детермінанти екзистенціалу страху в сучасному українському суспільстві й запропонувати можливі шляхи й способи його подолання.

Об'єкт дослідження – страх як форма буття людини в соціальному середовищі.

Предметом дослідження є багатовимірність виявів соціального страху як екзистенціалу людського буття в сучасному світі.

Методи дослідження. Складність і багатоаспектність проблеми страху як соціального феномену зумовили його розгляд у міждисциплінарній площині. Джерелом вивчення страху як екзистенціалу людського буття є соціогуманітарні й філософські дослідження, присвячені осмисленню екзистенціалів як специфічно людського способу буття. Соціально-філософське осмислення феномена страху здійснюється на основі діалектичного методу, соціокультурного і порівняльно-історичного підходів.

Необхідним інструментарієм розкриття досліджуваної проблеми виступили загальнонаукові та спеціальні методи: історико-порівняльний (розгляд еволюційних змін страху через аналіз його аспектів у розвитку), системний та структурно-функціональний (сутнісний та функціональний аналіз форм та видів екзистенціалу страху як соціального феномена), екзистенціальний (синтез атрибутів страху як екзистенціалу людського буття) та ін. Осмислення предмету та вирішення завдань дослідження

ґрунтується на фундаментальних наукових засадах – принципах об'єктивності, конкретності, причинно-наслідкових зв'язків, системності, історизму, детермінованості явищ, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у дисертації здійснено комплексний соціально-філософський аналіз страху як екзистенціалу буття людини, його проявів та детермінант в умовах глобалізованого світу. У роботі формулюється низка положень, які містять елементи наукової новизни і виносяться на захист:

- на основі історико-філософського осмислення страху як соціального феномена з'ясовано основні концептуальні підходи його потрактування; обґрунтовано, що осмислення феномена страху перебуває у залежності від соціокультурної характеристики суспільства та прийнятої у ньому системи цінностей, менталітету народу; зазначено, що тенденцією сучасних соціально-філософських досліджень страху є перехід від розгляду його як об'єктивно-існуючого у соціумі до розуміння його як чинника розвитку суспільства, а зміна форм і видів екзистенціалу страху залежить від специфічних умов розвитку суспільства;

- уточнено підстави смислового розрізнення та часткового отождолення понять "тривога" і "страх", "феномен страху", "екзистенціал страху"; зазначено, що особливістю екзистенціальної тривоги є генералізований, дифузійний або безпредметний характер, обумовлений неусвідомленістю джерела небезпеки і пов'язаний з очікуванням невдач соціальної взаємодії; прояви екзистенціальної тривоги на індивідуальному рівні буття зумовлюють деструктивні явища в суспільстві загалом;

- отримало подальший розвиток положення про онтологічний статус екзистенціалу страху як сутнісної характеристики людського буття. Це дало підстави для авторського визначення *екзистенціалу страху* як внутрішнього трансцендентного стану людини, який виражає певну форму самосвідомості й засвідчує порушення реальних зв'язків та відносин внутрішнього світу людини і постає своєрідним способом її реагування на зміни, зумовлені реальними чи можливими загрозами біологічному й соціальному існуванню; особливістю соціальних страхів є наявність у них специфічного соціального компоненту, який витісняє інстинктивні чинники виживання; обґрунтовано положення, що екзистенціал страху як загроза небуття, поряд із негативним, має й позитивний аспект – сприяє усвідомленню людиною сенсу свого призначення, цінності соціального буття;

- вперше проаналізовано вплив глобалізаційних змін на детермінацію соціальних страхів сучасного світу; констатовано виразну тенденцію зміщення вектору страху від спрямованості ззовні до страху людства перед самим собою, тими руйнівними можливостями, які приховані в людській природі та є свідченням її незахищеності;

- в результаті дослідження соціальних страхів у сучасному українському суспільстві доведено, що воно не має чітких механізмів

реагування на страхи і ризики глобалізованого світу, а запозичені інокультурні напрацювання є не завжди ефективними, більше того, призводять до негативних наслідків (розвиток "катастрофічної свідомості"); запропоновано можливі шляхи й способи мінімізації негативного впливу страхів у сучасному українському суспільстві.

Теоретичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що його положення сприяють збагаченню та конкретизації понятійно-категоріального апарату соціальної філософії, поглиблюють розуміння екзистенціалу страху як форми соціального буття людини. Висновки дослідження можуть бути джерелом для подальших досліджень екзистенціалу страху як соціально-філософської проблеми, а також для аналізу інших екзистенціалів індивідуальної і суспільної свідомості, людських почуттів, емоцій і настроїв.

Практичне значення дослідження визначається можливостями використання його результатів у процесі викладання курсів філософії, соціальної філософії, соціології, психології, культурології, антропології, конфліктології, під час укладання навчальних і методичних посібників. Окремі положення дисертації також можуть знайти застосування під час розробки спеціальних курсів для студентів гуманітарних вузів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою аналітичною роботою автора. Висновки та положення наукової новизни сформульовані автором самостійно, на основі власних досліджень.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дослідження обговорювались на методологічних семінарах та засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка. Проблематика дисертаційної роботи загалом, а також її окремі аспекти були апробовані на 16 міжнародних, всеукраїнських та міжрегіональних наукових конференціях, зокрема: I, II, III Міжнародних науково-теоретичних конференціях "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2007, 2009, 2011); Міжнародній науково-теоретичній конференції "Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність" (Суми, 2007); Міжнародній конференції "Дні науки філософського факультету – 2008" (Київ, 2008); Міжнародній науковій конференції "Интеллигенция и проблемы национальных отношений" ("Байкальская встреча") (Улан-Удэ, 2008); III Міжнародній науково-практичній конференції "Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи" (Житомир, 2009); Міжнародній міждисциплінарній конференції "Людина та її ідентичність у добу глобалізації" (Львів, 2010).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 17 публікаціях, з них 7 статей (5 – опубліковано у фахових виданнях) та 10 тез виступів на наукових конференціях і круглих столах.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох

розділів, що містять сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел і літератури, який складається із 225 найменувань. Основний зміст роботи викладений на 160 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано ступінь наукової розробленості проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і дослідницькі завдання, охарактеризовано методологічну основу дослідження, окреслено наукову новизну положень, що виносяться на захист, розкрито теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, а також наведено дані про апробацію отриманих результатів і структуру дисертації.

У першому розділі "**Страх як предмет соціально-філософського пізнання**" розглянуто концептуальні основи та методи дослідження феномена страху. Зокрема, проаналізовано підходи мислителів до проблеми страху в історії філософської думки, розкрито сучасні підходи до дослідження страху в науковій літературі, обґрунтовано засади концептуального визначення та стратегію дослідження екзистенціалу страху як форми буття людини.

У підрозділі 1.1. "*Теоретико-методологічні засади дослідження феномену страху*" формулюються ідеї та підходи, що розкривають сутнісні риси досліджуваного феномена та з'ясовується їхня методологічна роль. Міждисциплінарний характер дослідження зумовлює використання як актуальних соціально-філософських праць, так і наукових розвідок із психології, соціології, культурології. Зазначено, що багатогранність феномена страху, його мінливість і розмаїття проявів зумовили використання комплексу загально- і конкретнонаукових методів та принципів дослідження.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження та реалізації поставлених завдань використано наступні методи: аналітичний – для формування методологічних й теоретичних засад дослідження; історико-порівняльний – сприяв аналізу різних аспектів страху і розгляду його еволюції у просторово-часових координатах; метод аналогій – на основі якого формулювалися припущення щодо впливу певних історичних, культурних, психологічних детермінант на специфіку виникнення страху як екзистенціалу буття окремої людини і суспільства загалом; екзистенціальний – сприяв концептуалізації страху як екзистенціалу людського буття; системний і структурно-функціональний – дозволили розглянути його компонентну та рівневу структури, класифікувати форми та види, соціальні функції.

Специфіка предмету дослідження зумовила використання не тільки соціально-філософського, а й психологічного аналізу, який дозволив розкрити окремі аспекти форм і видів прояву, специфіки страхів на різних етапах розвитку особистості.

У підрозділі 1.2. *"Основні підходи до вирішення проблеми страху в історії соціально-філософської думки"* аналізуються джерельна база дисертаційного дослідження та погляди мислителів різних історичних епох на проблему страху.

Аргументовано, що осмислення проблеми страху як модусу існування, організації людської життєдіяльності має давні традиції, починаючи з підходів і філософських діалогів античності. З'ясовано, що страх в його різноманітних сенсах і проявах із давніх часів розглядався як важливий детермінуючий чинник змісту та спрямування життя як окремої людини, так і народів загалом. Проте особливу увагу на феномен страху як невід'ємний елемент життя людини звертають представники європейської культури доби Нового часу. Проблеми страху порушувались або досліджувались у працях таких західних мислителів, як: Т. Гоббс, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, Б. Паскаль, Е. Фромм, З.Фрейд, М. Хайдеггер та ін. Надалі цієї проблеми торкались П. Тілліх, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та інші. Значне місце проблема страху займає у філософії Б. Спінози, який чи не одним із перших зробив спробу застосувати концепцію страху і обумовлених страхом марновірств щодо аналізу поведінки натовпу. Д. Юм розглядав страх і його протилежну форму – надію у низці інших людських афектів, зокрема таких як добро (задоволення) і зло (страждання), сум і радість. Страх як духовне утворення І. Кант визначає через відчуття, порушуване щиросердечним хвилюванням, що пронизує все тіло. Перше визначення страху як стану невизначеного, розмитого неспокою, відмінного від звичайного його розуміння належить С. К'єркегору. В російській філософській думці екзистенціального спрямування страх вивчали М. Бердяєв, Л. Шестов та інші.

В радянській науці окремі аспекти проблеми страху розглядали С. Аверінцев, В. Андрусенко, П. Гайденко та інші. Зокрема, В. Андрусенко здійснив детальний аналіз становлення і розвитку соціального страху особи, дослідив місце страху в структурі духовного світу людини. Українські вчені та їх колеги з держав СНД до проблеми страху зверталися менше.

Окремі дослідження страху як соціального феномену та екзистенціалу буття людини з'явилися наприкінці ХХ століття. Це праці А. Гагаріна, С. Левицького, О. Логінової та ін. Так, С. Левицький феномен страху розглядає як "емоційний прояв свободи" і доказ її реальності. Страх як сутнісний екзистенціал людського буття у розумінні А. Гагаріна постає обов'язковою буттєвою умовою екзистенціальної напруги.

Важливе теоретико-методологічне значення для осмислення досліджуваної проблеми мають напрацювання вітчизняних філософів, психологів, соціологів, культурологів. Суттєвим є внесок в осмислення природи, форм прояву, видів та функцій страху сучасних українських дослідників Л. Газнюк, Є. Головахи, Т. Лютого, С. Кухарського, В. Табачковського, О. Туренко, Н. Хамітова та інших. Зокрема, О. Туренко здійснив теоретико-методологічне дослідження феномена страху. Соматично-

вітальні прояви страху в персональному бутті людини стали предметом досліджень Л. Газнюк.

Аналіз досліджень проблеми екзистенціалів людського буття, в тому числі й екзистенціалу страху, у сучасній філософській літературі свідчить про відсутність їх цілісної концепції, позаяк наявні знання мають фрагментарний характер. Дисертантом зазначено, що на кожному історичному етапі розвитку соціально-філософської думки проблема страху набуває нових смислових значень, а відтак змінюються і теоретико-методологічні основи його дослідження.

У другому розділі **"Екзистенціал страху в соціокультурному просторі сучасної людини"** обґрунтовано, що проблема страху є досить багатогранною. З одного боку, страх як психологічний феномен є об'єктом вивчення психологічних наук, а з другого – як екзистенціал людського буття – він є соціально-філософською проблемою. Структура розділу передбачає визначення природи та сутності страху як соціального феномена і як екзистенціалу людського буття, аналіз його ролі та місця у життєвому просторі сучасної людини. Спираючись на інтерпретацію феномена страху у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, пропонується авторське розуміння страху людини як важливого екзистенціалу її буття. На основі аналізу наявних потрактувань та особливостей проявів і впливів на буття людини здійснено змістовне розрізнення екзистенціалів тривоги і страху як соціальних феноменів.

У підрозділі 2.1. *"Сутнісні виміри страху як екзистенціалу людського буття"* розкрито особливості соціально-філософського тлумачення страху як екзистенціалу людського буття, зосереджено увагу на особливостях його проявів на різних рівнях буття людини.

Дослідження проблеми страху представниками "філософії життя" набувають подальшого розвитку у працях філософів-екзистенціалістів. Нова філософія існування зводить страх до трансцендентної характеристики сучасної людини. Так, згідно М. Хайдеггеру, саме буття людини, яке є буттям до смерті, у своїй сутності є тотожним екзистенціальному страху.

Зазначено, що, страх стає невід'ємною складовою суспільно-політичного і соціального життя сучасної людини. Якщо у ХХ столітті страх перетворюється з "надбання" окремих людей у факт життя більшості населення розвинених країн світу, то з початку ХХІ століття страх постійно розглядається як проблема, з якою необхідно навчитися жити. А його чинниками є не тільки війни, терористичні акти, глобальні катастрофи, епідемії чи глобалізаційні процеси, а й необхідність переосмислення людиною її місця у світі, взаємовідносин у соціумі за обставин невизначеності цінностей, норм і стандартів.

З'ясовано, що страх як екзистенціал людського буття органічно вкорінений в найглибших пластах її свідомості. Автором досліджується проблема специфіки та умов прояву екзистенціалу страху з

позицій дискурсоосмислення свободи як специфічного феномена людського буття загалом і буття індивіда як суспільної істоти.

Дисертантом встановлено, що природа й особливості екзистенціалів людського буття, зокрема страху і тривоги, залежать від конкретних умов та обставин, за яких вони проявляються. Автором обґрунтовано, що актуалізуючись на рівні свідомості окремого індивіда, страх набуває характеру масового явища. Відтак, природа і специфіка соціальних страхів у суспільстві може слугувати відображенням суспільних процесів, які в ньому відбуваються.

У підрозділі 2.2. *"Види й соціальні функції екзистенціалу страху"* здійснено класифікацію форм і видів екзистенціалу страху, проаналізовано їх соціальні функції.

Обґрунтовано, що страх – це сукупність надзвичайно складних станів суспільної свідомості, які розвиваються за схемою: хвилювання – тривога – страх – фобія – невроз – паніка – психоз. Автором з'ясовано, що процес класифікації екзистенціалу страху ускладнює розмитість і відсутність чітких меж між його формами та видами, які залежать не тільки від характеру небезпеки, енергетичної ефективності та специфіки переживання, а й від суб'єктивних особливостей людини. Останні ж, в свою чергу, детермінуються життєвими ситуаціями, самооцінкою та трансцендентальними можливостями індивідів.

Автором запропоновано та обґрунтовано виокремлення біологічних та соціальних форм страху як екзистенціалу людського буття. Зазначено, що особливістю соціальних страхів є їх опосередкований характер, вони властиві як окремим індивідам так і значній кількості людей чи суспільству в цілому (масові страхи) позаяк віддзеркалюють ієрархію цінностей і традиційних переваг, які склалися у певному суспільстві, його верствах, групах. Наявність проміжних форм (страх хвороб, страх самотності) дисертант пояснює дуалістичністю їх проявів і впливів на біологічне і соціальне буття людини. З одного боку вони викликають біль, страждання, а з другого – є причиною виключення особистості зі звичайної діяльності, відриву від колективу, звільнення з роботи, зниження рівня прибутків тощо.

Виокремлено та обґрунтовано наступні соціальні функції екзистенціалу страху: прогностична, сигнально-орієнтаційна, мобілізаційна, мотиваційна, функція адаптації, регулятивна, організаційна, спонукально-дієва, виховна, суспільно-контролююча, захисна, пізнавальна та інші. Наголошено, що для кожного етапу розвитку індивідів і суспільства характерне домінування тієї чи іншої функції окресленого екзистенціалу. Зазначено, що прогностична функція є однією із домінуючих у сучасному суспільстві, оскільки виражає ставлення людини до конкретної соціальної ситуації і виявляє її цілісну оцінку, передбачає наслідки діяльності людини та є своєрідним відображенням змін життя як окремої людини, так і суспільства загалом.

Підрозділ 2.3. *"Тривога й страх як феномени соціального буття людини"* присвячений розгляду тривоги і страху як екзистенціалів буття сучасної людини, здійснено їх смислове розрізнення.

Визначено, що хоч тривога й страх взаємопов'язані, іманентно властиві одне одному, але не тотожні поняття. Спільним або загальним для них є передбачення неприємних подій, а відрізняються вони ступенем невизначеності та невідповідності цих подій. Особливістю екзистенціальної тривоги є заперечення будь-якого об'єкта, визначення якого перетворює її на страх. Страх є очікування чогось визначеного, тривога – невизначеного, але ситуативного, "одноразового". У певному сенсі, тривога є інструментом взаємодії з майбутнім, підготовкою до нього, а страх є способом ставлення людини до соціальної ситуації, яка несе загрозу її здоров'ю, благополуччю та життю.

У третьому розділі **"Страх як фактор соціального буття людини в умовах глобалізаційних процесів"** увага зосереджена на проблемі страху в сучасному глобалізованому суспільстві. З'ясовано сутність і характер впливу глобальних соціокультурних змін на форми прояву страху та вплив глобалізації на соціальні страхи людей.

У підрозділі 3.1. *"Глобалізаційні зміни як чинник соціальних страхів людини"* встановлено, що динамічність та суперечливість глобалізованого світу створює різні проблеми для людини, захоплюючи її особистісний простір. Сучасний стан суспільного буття характеризується складними обставинами перехідного періоду, зокрема такими, як збільшення повсякденних фізичних і психічних навантажень, загострення прояву екзистенціалів тривоги й страху, невпевненості, розгубленості та розчарування. З'ясовано, що наслідками глобалізації є зміни соціокультурних, моральних і психологічних засад та форм буття, які зумовлюють прояви нових форм та видів страхів у кожній сфері. Наприклад: страх природних катаклізмів, глобального потепління (у екологічній сфері), страх дефолту (у економічній), страх державної дезінтеграції, страх втрати незалежності (у політичній), страх втрати національної ідентичності, страх відчуження, страх самотності (у суспільній сфері) тощо.

Обґрунтовано, що у глобалізованому суспільстві страх стає наскрізним явищем суспільно-політичного і повсякденного життя людини. Захищаючи її від одних страхів, сучасна цивілізація насичує життя людини новими, іншими, навіть сильнішими, ніж раніше. Зокрема такими, як: страх тероризму, ядерної війни, стихійного лиха, природних катаклізмів, екологічних катастроф тощо. Крім того, як показують дослідження, сучасна людина стає джерелом власних страхів та тривог.

У підрозділі 3.2. *"Страхи й ризики українського суспільства за умов трансформаційних процесів"* зазначено, що сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується наповненням життя українців великою кількістю небачених раніше проблем і суперечностей. Складних і

суперечливих змін зазнають основні сфери суспільства: політична, економічна, соціальна, духовно-моральна. Проте найбільший дискомфорт відчуває людина, адже саме їй доводиться постійно ризикувати, пристосовуватися до нових умов, проявляти ініціативність, брати на себе відповідальність за майбутнє, приймати, нерідко терміново, неординарні рішення, шукати відповіді на складні виклики сучасності.

Автором зазначено, що страхи і ризики стають невід'ємними елементами сучасного соціального простору й характеризують проблемні обставини чи вразливі моменти, які загрожують безпеці суспільства. Ризики глобалізованого світу пов'язані з кризами різного походження, які є наслідком як свідомої діяльності людини, так і природних стихій, де випадковість вирішує все. Дисертантом аргументовано, що у сучасному суспільстві ризики набувають форм соціальної поведінки суб'єкта, яка здійснюється в умовах невизначеності та непередбачуваності.

ВИСНОВКИ

Системний аналіз страху як екзистенціалу буття людини дає підстави стверджувати про важливе значення цієї проблеми як для конкретної людини, так і для суспільства загалом. Відповідно до мети і завдань дослідження можемо узагальнити отримані результати у наступних **висновках**:

1. На основі історико-філософського аналізу основних світоглядних настанов, що визначають багатогранність окресленої проблеми доведено, що осмислення страху у різні історичні епохи перебуває в залежності від культурної характеристики суспільства та прийнятої у ньому системи цінностей, особливостей менталітету народу, а зміна інтенсивності, форм і видів його прояву залежать від специфічних умов розвитку суспільства; значну роль у виникненні і розвитку страхів відіграє соціальна адаптація, яка пов'язана як із індивідуальними особливостями людини, так і з її статусом у суспільстві.

2. Тривога і страх іманентно притаманні одне одному і мають єдину екзистенційно-онтологічну основу. Тривога дезорганізовує людину, викликає в неї відчуття безпорадності, адже відсутній реальний об'єкт. Щоб перебороти тривогу, мужньо протистояти їй, людина повинна її "об'єктивувати", а, отже, перетворити на страх.

3. Враховуючи результати наявних досліджень окресленої проблеми, запропоновано авторське потрактування поняття екзистенціалу страху – це внутрішній трансцендентний стан людини, який виражає певну форму самосвідомості й засвідчує порушення реальних зв'язків і взаємовідношень внутрішнього світу людини, постає своєрідним способом її реагування на зміни зумовлені реальними чи можливими загрозами її біологічному й соціальному існуванню.

Виявлено сутнісні виміри, форми та види страху як екзистенціалу буття людини, охарактеризовано його соціальні функції. Особливістю соціальних страхів є наявність у них специфічного соціального

компоненту, який витісняє інстинктивні чинники виживання. У функціонуванні страху як екзистенціалу людського буття виразно окреслено два аспекти: позитивний і негативний. Позитивний аспект страху має творчий, активний, бажаний початок, з якого народжується повноцінна особистість. Як загроза небуття, екзистенціал страху сприяє усвідомленню людиною дійсного сенсу свого життя, цінності соціального буття. Страх як екзистенціал буття дозволяє людині критично аналізувати зроблене, осмислити теперішнє і уявити майбутнє; відкинути другорядне, швидкоплинне; оцінити себе з позицій раціонального. Як негативний стан, екзистенціал страху руйнує особистість; зокрема, страх-туга як стан душевної ізольованості, котрий набув особливої актуальності у ХХ столітті, став особистісним.

4. Сучасна людина повинна розуміти природу страхів, навчитися їх приймати як необхідну частину буття. Особливої актуальності це питання набуває в умовах глобалізації. Ми спостерігаємо тенденцію зміщення вектору страху від спрямованості ззовні до страху людства перед самим собою, тими руйнівними можливостями, які приховані в людській природі, у мікрокосмі людської особистості й несуть глобальні соціальні зміни.

5. Аналіз страхів і ризиків сучасного українського суспільства доводить, що українське суспільство не має чітких механізмів регулювання та подолання страхів, а інокультурні здобутки є недоречними та неефективними. Використання "чужих" надбань подолання страху нерідко призводить до негативних наслідків у соціокультурному середовищі. Позитивними, на відміну від елімінації страхів шляхом вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, є шляхи і способи подолання страху, запропоновані психологами. Спроби пізнати страх як екзистенціал буття сучасної людини стають джерелом його подальших досліджень. Кожна особистість – це мікросвіт, страхи якого є своєрідними. Страхи і тривоги сучасної людини, і, напевно, не одна сотня їх різноманітних аспектів потребують нових досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Статті в наукових фахових виданнях:

1. Горохова Л. В. Екзистенціал страху як об'єкт соціально-філософського пізнання / Л. В. Горохова // Практична філософія. – 2008. – № 3 (№ 29). – С. 90 – 95.

2. Горохова Л. В. Страх і ризик у сучасних соціокультурних реаліях / Л. В. Горохова // Філософські дослідження. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції "Релігія, релігійність та наука у сучасному світі" (Луганськ, 9-10 грудня 2008 р.). – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2008. – Випуск № 9. – С. 298 – 305.

3. Горохова Л. В. Проблема існування сучасної людини крізь призму екзистенціалу страху / Л. В. Горохова // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2010. – Випуск 38. – С. 252 – 258.

4. Горохова Л. В. Страх як екзистенціал буття сучасної людини / Л. В. Горохова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка / Гол. ред. П. Ю. Саух. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2010. – Випуск 52. – С. 33 – 36.

5. Горохова Л. В. Соціальна сутність екзистенціалу страху / Л. В. Горохова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Збірник наукових праць / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – Вип. 42. – С. 61 – 69.

II. Статті та тези в інших виданнях

6. Горохова Л. В. Страх и риск в современном обществе / Л. В. Горохова // Интеллигенция и проблемы национальных отношений : материалы VII Междунар. науч. конф. ("Байкальская встреча") (16-18 сентября 2008 г.) : в 2 т / отв. Редактор И. И. Осинский. – М.; Улан-Уде : Изд-во Бурятского госуниверситета, 2008. – Т. II. – С. 145 – 150.

7. Горохова Л. В. Екзистенціал страху як соціально-філософська проблема сучасності / Л. В. Горохова // Соціокультурний простір філософії, науки і техніки : Матеріали науково-теоретичної конференції (Маріуполь, 20 травня 2010 р.) – Маріуполь : ПДТУ, 2010. – С. 81 – 89.

8. Горохова Л. В. Передумови толерантного спілкування / Л. В. Горохова // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : Матеріали засідання "круглого столу" від 29 травня 2007 року / За заг. ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 95 – 97.

9. Горохова Л. В. Проблема людини у філософії Сковороди / Л. В. Горохова // Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність (Луганськ, 3-5 грудня 2007 року) : Матеріали II Міжнародної науково-теоретичної конференції : Наукове видання. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – С. 121 – 123.

10. Горохова Л. В. Страх як соціально-філософська проблема / Л. В. Горохова // Дні науки філософського факультету – 2008: Міжнародна наукова конференція (16-17 квітня 2007 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – Ч. III. – С. 19 – 20.

11. Горохова Л. В. Страх як екзистенціал буття і об'єкт соціально філософського аналізу / Л. В. Горохова // Діалектика духовних процесів – 7. Матеріали та доповіді всеукраїнської наукової конференції студентів-філософів. (22-25 травня 2008 року) – Дрогобич : видавництво ДДПУ ім. І. Я. Франка, 2008. – С. 298 – 305.

12. Горохова Л. В. Роль і місце страху в сучасному суспільстві / Л. В. Горохова // Тези XXXIV науково-практичної міжвузівської конференції, присвяченої Дню університету, 16-18 березня 2009 року. – Житомир : Вид-во ЖДТУ, 2009. – Том I. – С. 94 – 95.

13. Горохова Л. В. Насилля і страх в глобалізованому суспільстві / Л. В. Горохова // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : II Міжнародна науково-теоретична конференція (17 грудня 2009 року) : зб. матеріалів / За заг. ред. Сауха П. Ю. – Житомир : Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2009. – С. 60 – 65.

14. Горохова Л. В. Страх і ризик – рушійні чинники глобальної конкуренції / Л. В. Горохова // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи : Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І. В. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 41 – 42.

15. Горохова Л. В. Екзистенційні мотиви страху в літературно-філософській спадщині М. Гоголя / Л. В. Горохова // Н.В. Гоголь: духовное измерение жизни и творчества (к 200-летию со дня рождения) [Текст] / отв. ред.: Аляев Г., Суходуб Т. / Общ. рус. фил. при Укр. фил. фонде; Центр гум. обр. им. Ю. Кондратюка. Полтава: ООО "АСМИ", 2010. – Вип. 9. – С. 178 – 181. (Серия "Украинский журнал русской философии. "Вестник Общества русской философии при Украинском философском фонде").

16. Горохова Л. В. Екзистенціал страху в житті сучасної людини / Л. В. Горохова // Тези Міжнародної наукової конференції "Духовність. Культура. Людина". Львів, 15-16 квітня 2010 р. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2010. – С. 136 – 137.

17. Горохова Л. В. Страх втрати ідентичності в глобалізованому суспільстві / Л. В. Горохова // Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції "Людина та її ідентичність у добу глобалізації", 29-30 червня 2010 р. / Відп. за випуск професор А. Карась. – Львів, 2010. – С. 256 – 258.

АНОТАЦІЯ

Горохова Л. В. Страх як екзистенціал буття сучасної людини : соціально-філософський аналіз. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03. – соціальна філософія та філософія історії. – Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Житомир, 2012.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню соціально-філософських вимірів страху як екзистенціалу людського буття. На основі системного підходу здійснено реконструкцію проблеми страху у різних світоглядних традиціях від античності до сучасності. Дисертантом доведено, що страх є не тільки психологічним станом, відчуттям або почуттям, а й екзистенціалом буття сучасної людини.

Проаналізовано форми, види та соціальні функції страху як екзистенціалу людського буття. З'ясовано семантичну розрізненість екзистенціалів страху та тривоги, специфіку їх проявів та впливу на буття сучасної людини.

Виявлено тенденції, причини й форми вияву страхів в умовах глобальних соціокультурних змін. Досліджено страхи і ризики українського суспільства в умовах системних трансформацій. Визначено аспекти впливу страху на існування людини і можливі шляхи і способи усунення його негативних наслідків.

Ключові слова: страх, буття, екзистенціал, гранична ситуація, проблема існування, соціокультурне середовище, сучасне суспільство, глобалізований світ.

АННОТАЦІЯ

Горохова Л. В. Страх как экзистенциал бытия современного человека : социально-философский анализ. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. – социальная философия и философия истории. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины, Житомир, 2012.

Диссертационная работа посвящена исследованию социально-философских измерений страха как экзистенциала человеческого бытия.

На основе системного подхода осуществлена реконструкция проблемы страха в разных мировоззренческих традициях от античности до современности. Отмечено, что в разные исторические эпохи понимание страха находится в зависимости от культурной характеристики общества и принятой в нём системы ценностей, особенностей менталитета народа. Изменение интенсивности и содержания страха зависит от специфических условий развития общества. Диссертантом доказано, что страх является не только психологическим состоянием или чувством, но и экзистенциалом бытия современного человека.

Автором предложена классификация форм и видов страха как экзистенциала человеческого бытия. Проанализированы социальные функции экзистенциала страха. Выяснено, что они зависят не только от характера угрозы, специфики переживания, но и от психо-нравственных качеств человека. Последние же, в свою очередь, зависят от жизненных ситуаций, самооценки и трансцендентальных возможностей личности. Показана смысловая разница, семантические особенности страха и тревоги как экзистенциалов бытия человека.

Диссертантом определено значение социокультурных изменений в развитии страхов в современном глобализованном мире. Исследованы страхи и риски украинского общества в условиях системных трансформаций.

Экзистенциальная технология преодоления страха отмечает, что нужно принять тот факт, что страх есть частью бытия человека и выбрать определённый образ жизни. В каждой из форм освобождения от страха фигурируют определенные усилия людей, направленные на изменение себя, обстоятельств, окружающей среды или на изменение отношений к себе, обстоятельствам и окружающему миру.

Отмечено, что попытки познать страх как экзистенциал бытия современного человека становятся источником его дальнейших исследований.

Ключевые слова: страх, бытие, экзистенциал, граничная ситуация, проблема существования, социокультурная среда, современное общество, глобализированный мир.

SUMMARY

Gorokhova L. V Fear as the Existential of Modern Human Being Existence : social and philosophic analysis. – On the rights of a Manuscript.

Thesis for Candidate Degree of Philosophy in specialty 09.00.03. – Social Philosophy and Philosophy of History. – Zhytomyr State Ivan Franko University Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Zhytomyr, 2012.

Thesis is dedicated to the research of social and philosophical aspects of fear as the existential of the human being existence. On the basis of the systematic approach the reconstruction of fear problem in different world view traditions from ancient times to nowadays is made. It is proved that fear is not only a psychological state, sense or feeling, but also the existential of modern human being existence.

Forms, kinds and social functions of fear as the existential of a human existence are analyzed. Semantic differentiation of the existentials of fear and warning as well as the peculiarities of their influence on the modern human being existence are singled out.

Tendencies, reasons and forms of fear demonstration in conditions of global social and cultural transformations are revealed. Fears and risks of the Ukrainian society of system transformations are researched. The aspects of fear influence on human being's existence and possible ways and means of overcoming its negative consequences are found out.

Key words: fear, existence, existential, margin situation, problem of existence, social and cultural sphere, modern society, global world.

